

ÚJABB ADATOK MAGYAR LÁSZLÓ AFRIKAI ÉVEIHEZ

†VÉBER Károly

Azt hiszem, joggal merül fel a kérdés, hogy közel másfél évszázad távlatából, két terjedelmes monográfia és számtalan cikk után mi újat lehet még mondani Magyar László pályájáról. A két monográfia: Thirring Gusztáv¹ Magyar Lászlóról írott gondosan dokumentált és filológiailag megalapozott 1937-es tanulmánya és Krizsán László² 1983-ban *A múlt magyar tudósai* sorozatban megjelent inkább új elméleti megállapításokra törekvő, Magyar László tudományos teljesítményének értelmezését és újra értékelését megkísérlő monográfiája.

Az itt most követendő kiegészítések részben még folyamatban lévő saját eredeti kutatásaimon, részben a már feldolgozott adatok újra átvilágításán alapulnak. Előre kell bocsátanom, hogy adataim, megjegyzéseim nem módosítják alapvetően az eddig kialakult Magyar László képet, de azt hiszem minden a kutatást tovább vivő adatot, megállapítást meg kell becsülnünk, mostoha sorsú, bátor hazánkfia életművével kapcsolatban.

Azt is előre kell bocsátanom kizárólag azokat a témákat érintem, amelyekhez általam fontosnak ítélt kiegészítéseket tehetek, ezért megjegyzéseim csapongónak tűnhetnek, vagy legalábbis nem követhetnek minden szervesen egymásba fűződő láncszemet.

Kezdjük először Magyar László utazásaival. Thirring Gusztáv és az ő nyomán Krizsán László is 11 nagyobb utazást tart számon az afrikai kontinensen, ezek vagy pontosan felderített útvonalak, vagy elszórt megjegyzésekből hézagosan kikövetkeztethető utazások. Magyar László maga azt írja, hogy szinte állandóan úton volt. Ezt felfoghatjuk szokványos megjegyzésnek is, a valóság azonban az, hogy a bihéi letelepedését követő rövid időszakot kivéve, hol kutatóúton, hol vadászat céljából szervezett kisebb expedíciókban szinte állandóan mozgásban volt. Ennek oka lehetett a maga nyugtalan folytonos változásra vágyó alkata, de nagyszámú vadászkiéretének foglalkoztatása is. Kutatásaim alapján az eddig felsorolt utazások mellett további néhány útvonalat kell Magyar pályájának afrikai térképére felrajzolnunk.

Közismert, hogy 1850-ben február vagy augusztus hónapban indult első nagyobb északi felfedező útjára, amelynek legészakibb pontja feltehetően Yak Quilem városa. Előkészületeiről azt írja dél-afrikai utazásai kötetében:

„A Bihében összevásárolt belföldi cikkeket a legközelebbi karavánnal Benguelába szállítottam volt, hogy azok árán az utazásomra még szükségelt európai készítményeket megszerezhessem. Ezeket megkapván azonnal a további utazásra készülék.”³

A Magyar László irodalom ezt a szövegrészt joggal úgy értelmezte, hogy Magyar László ezen a karavánúton személyesen nem vett részt, s a személyes részvételre valóban nincs is semmi célzás. Időrendben is elég nehéz beilleszteni ezt a karavánutat utazási előkészülete sorába. Másrészt viszont ilyen fontos kereskedelmi vállalkozás lebonyolítását kockázatos dolog volt belföldi kereskedőkre bízni. Magyar többször emlegeti, hogy a bennszülötteket a fehér kereskedők sokszor csúnyán becsapják. Van egy adatunk, amely azt támasztja alá, hogy Magyar ehhez a karavánhoz személyesen is csatlakozott. Ennek bizonyításához azonban még egyszer fel kell idézni a dátumokat.

1849. február – augusztusban kezdi meg északi expedícióját.

Levelezésében találunk egy apjának írott levelet, amelynek dátuma *Benguela 1849. július 1.* Miután a levelek keltezése mindig alapvető adat Magyar László tartózkodását illetően, azt kell feltételeznünk, hogy 1849. július 1-én Benguelában tartózkodott. Érdekes, hogy levelében nem írja meg afrikai letelepedését, hanem még a kalabári szultán flottaparancsnokának tünteti fel magát. Azt hihetnénk, hogy téves a levél dátuma. Kiderül azonban, hogy kongói útinaplója ekkor már készen van, sőt el is küldte Magyarországra, választ is vár rá, tehát a levél mindenképpen 1849-ben íródott. Ezt erősíti meg a 49-es eseményekre történő célzás is. Talán nem szándékozott apját bihéi letelepedéséről túl korán tájékoztatni, s azért hagyta meg abban a hitében, hogy még mindig a szultán flottaparancsnoka. A „további utazás” kifejezés is az előző utazásra utalhat vissza.

Még egy feltételezhető további utazását kell a pályaképbe illesztenünk. Említettem már, hogy 1849-ben utazott első ízben a bihéi karavánnal Benguelából Bihébe. Útja során Kandála helységnél találkozott egy Donna Isabel néven említett csinos asszonnyal, egy spanyol kereskedő özvegyével. Ehhez a találkozáshoz útikönyvében a következő megjegyzést fűzi:

„Hogyan gondolhattam volna akkor, hogy hét év múlva ismét meg fogom látni, sőt hogy neki, mint védangyalomnak, életem megtartását fogom köszönni!? – Szívem örök hálával áldozik emlékének.”⁴

– Ha Magyar László nem tévedett az éveket illetően, 1856-ban került sor az újabb találkozásra. Ezt az időszakot eddig úgy tekintettük, hogy otthonában tartózkodott, s dél-afrikai utazásai első kötetének kéziratán dolgozott. Magyar tehát a munka megkezdése előtt vagy közben is tett nagyobb kirándulásokat, feltehetően vadászati célokból és sebesülésből vagy betegségből következő életveszélyből menthette

meg az előkelő hölgy. Ez utóbbiak persze csak feltételezések, mivel kifejezett felfedező útról ebből az időszakból nincs adatunk. De megjegyzéséből bizonyos, hogy 1856-ban a Masisi Kuitu-i otthonától meglehetősen távol eső Kandála környékén járt.

Még némi kiegészítés Magyar eddig már feltérképezett útvonalaihoz. Tizedik útjaként tartják számon az 1855-ös év során tett kutatóútját, amely a Bihétől keletre s a Moropu birodalomtól délre fekvő Lobál országba vezetett. Erről egy rövid jegyzetben tudósít. Thirring Gusztáv azonban idézi Magyar egyik levelét, amelyet a benguelai kormányzónak írt, hogy a portugál Tengeren Túli Tanácsnak 1854. évi január 24-i határozata „csak az 1855. év végén, Moropu országban, ahol akkor volt, jutott kezébe.”⁵ Ha hihetünk Magyar László levelének, a Lobál országba vezető útvonalát meg kell hosszabbítanunk a Moropu birodalomig, amelyet itt tehát másodízben keresett fel. Valószínűleg az év végén ért el az említett területre, feltehetően a déli országrészekhez, mert útja fő célja az általa rendkívül kedvelt lobáli fejedelem felkeresése volt.

Összegezve az elmondottakat, Magyar László utazásait egy 1849-es benguelai, 1856-os Kandála környéki kirándulással kell kibővítenünk, illetve 1855-ös lobáli útját a Moropu birodalom déli határáig kell vinnünk. Mindez nyomatékosan aláhúzza a bevezetőben mondottakat, hogy Magyar valóban szinte szakadatlanul úton volt.

Néhány kiegészítés Magyar László első kongói útjához. Magyar még a kalabári szultán szolgálatában áll, amikor hat kabendai néger legénnyel 1848. május-júliusában felhajózott a Kongó alsó szakaszán, s eljutott egész a Jellala-i vagy ahogy ő nevezi Fáraszongó-i vízeséshez. Erről az utazásról kongói útinaplóját már 1849-ben elkészítette, és el is küldte Magyarországra. Ahogy ezt más vonatkozásában már idézett benguelai levelében olvashattuk. A naplók kézírata Magyarországon elkallódott, sőt bizonyos részei Magyaránál is elveszhettek. Ugyanis amikor másodszor hazaküldte naplóját, annak második részében későbbi utazásai tapasztalatait is beledolgozza. A napló újraírása lehetett az oka, hogy kongói visszatéréséről igen hézagosan számol be, s a kezdeti naplószerű feljegyzések a kézirat további részében összefüggő szövegrészekké olvadnak.

„A szárazabb helyeken az imbundere fákat annak legbelsejében is találtam, például az Ou-Kanyama és Oukongari országban.”

Az említett későbbi tapasztalatok a június 6-i feljegyzésekben szerepelnek,⁶ amiből az következik, hogy Magyar naplója nagyobb részét kénytelen volt újra írni, s emlékezete, türelme elfogyván, szakított a naplószerű beszámolóval.

Ennek a kongói naplónak van még egy számomra nehezen megfejtendő rejtélye. Magyar naplója végén megrajzolja a kongói birodalmat, megadva annak földrajzi leírását jellemezve társadalmi berendezkedé-

sét. Ez után bemutatja a fővárost Bánzaputunt, portugál nevén San Salvadort. A leírás a következőképpen hangzik:

„Az ország fővárosa Bánzaputun (a portugáloknál San Salvador) a monarcha rendes residenciája, a tengerpartoktól mintegy 150 t. mérföldnyire az ország belsejében, egy felemelkedett magas plateaun, a Ho-Kongó folyam mellett épülve. Klímája felette egészséges, circa 5 ezer lakossal, rendetlen tömegben elszórt apró kerek és szalmával fedett házakból áll, még a királyi palotát sem véve ki, mely szinte ily módon csak úgy nagyobb formában és területen épített mintegy 600 szalmagunyhóból áll, melyek többnyire feleségeinek lakóhelyei. Négy nagy szabad tér (Zsángó) szépen árnyékozva a roppant incendere fáktól teszik feltűnőbbé ezen felségi residentiát; e téreken a nemzeti gyűlések tartanak, mások pedig a közönséges táncmulatságokra szolgálnak. Egy még a jezsuitáktól épült templomnak romladékai láthatók itt, pusztá falai hihetőleg még általok ültetett incendera fáktól környezvék melyeknek sűrű árnyékától befedve nyugszik ezen már kialudt szent szikrája a civilisationnak a barbar sivatagok közepette.”⁷

A jellemzés szemléletessége alapján joggal vélhetnénk, hogy Magyar személyesen is megfordult a fővárosban, bár a főváros a Kongótól valószínűleg vízi úton is megközelíthető volt, a tekintélyes távolságot figyelembe véve ezt a feltételezést mégis valószínűtlennek kell tartanunk. Magyaránál gyakran előfordul, más fel nem keresett helységek esetében is (amelyeknél azonban ez a szemléletesség nem található meg), hogy hiteles beszámolókra, szemtanúk kikérdezésére alapozta mondanivalóját.

Tovább haladva Magyar afrikai évein, foglalkoznunk kell az 1851-es évben véghezvitt első nagyobb északi felfedező útjával, amelynek legészakibb pontja, Yak Quilem helység volt a Kassai folyó partján. Innen visszatérve látogatta meg Muata Jamvo birodalmát, a Moropuk országát és fővárosát Kabebét. Mindaddig nem sikerült megállapítani, hogy ez a maga idejében nem jelentéktelen település, Yak Quilem hol feküdt, s valóban ez volt Magyar expedíciójának legészakibb pontja. Az Edition Leipzig kiadó közzétette a régi afrikai térképek gyűjteményét, amelyeken tüzetesebb átnézésre talán feltalálható az említett helység. Kétségtelen, hogy a Moropuk országát Magyar után csaknem három évtizeddel felkereső Paul Pogge Mecklenburgi német földbirtokos és kutató útinaplójához⁸ csatolt térképen az említett Yak Quilemet a moropuk országa felett, fent északon jelölik, nem tudni azonban, hogy ez Magyar László átdolgozott térképe nyomán készült-e, vagy a bennszülöttek elbeszélése alapján.

Thirring Gusztáv idézett monográfiájához csatolt térképen is ez a település szerepel Magyar utazásainak legészakibb pontjaként. Miután a hely körülbelüli fekvését ismerjük, tudjuk, hogy a helybeli főnököt ebben az időben Gongának hívták, hisz Magyar ő utána nevezte el fiát Sah Kilembe gongának. Az illető afrikai ország földrajzi körei, amelyek területén az említett pontot gyaníthatjuk, talán szolgálhatnak fel-

világosítással a hely fekvését illetően. Ezzel a megkereséssel még adós a Magyar László kutatás.

Magyar látogatásához Muata Jamvo birodalmában még kell néhány megjegyzést fűznöm, hogy utazása páratlan tudományos jelentőségét érzékeltetni tudjuk, s felfogjuk azt a rendkívüli veszteséget, amelyet kéziratának második részének, ahol erről az útról részletesen beszámol, elvesztése jelent, s lássuk Magyar rangját, a korabeli afrikai hierarchiában. Magyar előtt csak bennszülött kereskedők és 1843-ban egy portugál utazó járt a Moropuk földjén. Magyar követően az említett Paul Pogge mecklenburgi földbirtokos 1875. november 9-től 1876. április 17-ig tartózkodott Muata Jamvo birodalmában.

Pogge útinaplójában leírja, hogy az akkori fővárosban, amely már nem Kabebé, valósággal az uralkodó fejedelem foglya volt, szinte el sem hagyhatta a várost, állandóan ajándékokért ostromolták, s a végén örülhetett, hogy karavánjával épen elhagyhatta az országot. Nem volt szerencsésebb az ugyancsak német Buchner kutató sem, aki 160 teherhordóval 1879-ben érkezett az országba, de a fejedelem neki sem engedélyezte országa megtekintését. Buchner 1881 februárjában nyolc teherhordóra apadt kíséretével, tehát eredménytelenül tért vissza.

Ezzel szemben Magyarat fejedelmi külsőségekkel fogadják. Honnét tudjuk ezt? Maga írja meg, hogy a vendég rangját az afrikai fejedelmek udvarában azzal jelzik, hogy milyen népes körben fogadják. Magyarat Muata Jamvo 300 felesége társaságában várta, amely nemcsak a poligámia rangjelző szerepére utal, de Magyar afrikai megbecsülésére is. S az is, hogy viszonylag szabadon mozoghatott az országban. Tegyük hozzá mindehhez azt is, hogy Magyarat Bihében és a környező országokban is, nagy tisztelettel kezelték. Elsőszülött fiát, Sah Kilembe Gongát 1854-ben a külföldi fejedelmek Erombe címmel tüntették ki, amely lényegében főnemesi rangot jelent. Más kutatókkal ellentétben én jogosnak tartom Magyarnek azt az elképzelését, hogy fia majd a bihéi trónra kerül. Ezt apósa Kajája Kajángula fejedelem is támogathatta, annak ellenére, hogy Magyarral több kérdésben nézeteltérése támadt, s annak ellenére, hogy bennszülött szokás szerint az öröklés és utódlás a legidősebb nőtestvér elsőszülött fiát illette.

Két kiragadott kérdést szeretnék még érinteni. Az egyik Magyar László és a nagy afrikai utazó Livingstone lehetséges találkozása. Judith Listowel magyar származású angol kutató könyvében leírja,⁹ hogy amikor Magyar felkereste a Chobe folyó partján lévő Linyánti települést, ahol értesülése szerint Livingstone éppen tartózkodott, olyan tájékoztatást kapott, hogy az angol kutató már elutazott, s így a szenzációszámba menő találkozás nem jött létre.

Listowel szerint Livingstone még Linyántiban tartózkodott Magyar odaérkezése idején, és Sekeletu bennszülött fejedelemtől értesült Magyar megérkezéséről. Livingstone azonban megkérdezte, hogy angol-e az illető fehér ember, majd kitért a találkozás elől. A szerző szerint fel-

tehetően, mivel Magyarnek bennszülött felesége volt. Listowel szerint Livingstone ezt az epizódot nem is említi naplójában. A szerző sajnos nem árulja el, hogy megállapításait milyen tényekre alapozza.

Így tehát Magyar és Livingstone találkozásának lehetőségét jó szándékú kitalálásnak kell minősítenünk. Az utolsó érintett kérdés Magyar viszonya a portugál hatóságokhoz. Ismeretes, hogy Magyar többször tárgyalt a portugál kormányzó szervekkel arról, hogy szolgálatukba lép, és kutatási eredményeit rendelkezésükre bocsátja. Leveleiben apja is váltig erre bízta. Magyart azonban a portugál ajánlat elfogadásától visszatartotta az, hogy ebben az esetben még rövid időre sem térhet vissza hazájába, megbízatása végleg Afrikához köti. Bár Magyar útinaplójában több ízben élesen kikel a portugál hatóságok ellen, a bennszülöttek civilizálásának elhanyagolásáért, általában a kutatók a portugál hatóságokhoz való viszonyát zavartalannak tekintették, s azokat a halála után lábra kapott híreszteléseket, hogy kéziratait a portugálok szándékosan elsikkasztották vagy megsemmisítették, az ilyenkor szokásos mendemondáknak minősítették.

Az Akadémia kézirtárában azonban sikerült egy olyan dokumentumra bukkannom, amely Magyar és a portugálok viszonyát merőben más színben tünteti fel. Az Akadémia Magyar dél-afrikai utazásainak első kötete közzététele előtt véleményt kért a szerzőről a portugál hatóságoktól. A vélemény, amely feltehetően ott lappang még a kézirtárban, eddig nem került elő. Fennmaradt és könnyen hozzáférhető azonban Magyar pártfogójának, Hunfalvy Jánosnak az ügyben Toldy Ferenchez intézett levele, amely a portugál véleményt annyira sértőnek minősíti, hogy annak felolvasását az Akadémián teljességgel lehetetlennek tartja. Sőt, azt javasolja Toldynak, hogy a kötet kiadását ilyen körülmények között ne szorgalmazzák. Anélkül, hogy Magyar kéziratának elpusztulására mindebből távolabbi következtetéseket vonnánk le, tényként kell elfogadni, hogy Magyarról a portugál hatóságok igen kedvezőtlen képet festettek. Bár e vélemény pontos tartalmát nem ismerjük.

Talán az itt előadottak meggyőzik a tisztelt kollégákat és kutatókat, hogy a sajnos már örökre megválaszolhatatlan kérdések mellett, a rendelkezésre álló szövegek alapján is bővíthetők Magyar Lászlóra vonatkozó ismereteink.

Szeretném ajánlani a Földrajzi Tanszéknek, hogy érdeklődő hallgatókkal készíttesse el Magyar expedíciós útvonalainak a mai államhatároknak megfelelő térképét, az afrikai szakirodalom alapján dolgoztassa fel a meglátogatott területek történelmét és etnográfiáját, hogy mindezek Magyar megállapításaival összevethetők legyenek.

Végül örömmel tájékoztatom kedves hallgatóim, hogy írásbeli ígérem van Szombathely város tanácselnökétől, hogy a város szülöttjének teljes életműve kritikai kiadására vállalkoznak, így tehát a kutatás a nehezen hozzáférhető első kiadás, az általam szerkesztett, terjedelmi

okokból sajnos csonka válogatás¹⁰ helyett Magyar László összes publikált írásait, beleértve levelezését is, belátható időn belül kézbe veheti.

(kézirát az Afrikai Kutatási Program irattárából, az írás első alkalommal előadásként hangozhatott el, a szerző utóbb adta át az írást, az *Africana/Budapest* már meg nem jelent 3. száma részére, angol nyelvű közlésre, 1986–1987 táján)

Jegyzetek

1. Thirring Gusztáv: *Magyar László élete és tudományos működése*, Budapest, 1937.
2. Krizsán László: *Magyar László. A múlt magyar tudósai*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
3. *Magyar László dél-afrikai utazásai*, Pest, 1859, 455. old.
4. *Magyar László dél-afrikai utazásai*, Pest, 1859, 145. old.
5. Thirring Gusztáv: *Magyar László*, Budapest, 1937, 66. old.
6. *Magyar László dél-afrikai levelei és naplókivonatai*, Pest, 1857, 38. old.
7. *Magyar László dél-afrikai levelei és naplókivonatai*, Pest, 1857, 50. old.
8. Pogge, Paul: *Im Reiche des Muata Jamwo*, Berlin, 1880.
9. Listowel, Judith: *The Other Livingstone*, London, 1974.
10. Magyar László: *Afrikai utazásai*, Panoráma, 1985.